

Magdalena FILAR

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Metafory konwencjonalne i nowe w dyskursie migracyjnym – analiza w ramach krytycznej lingwistyki kognitywnej

Abstract:

Conventional and New Metaphors in the Discourse of Migration - an Analysis within the Critical Cognitive Linguistics Framework

The paper introduces an alternative concept of the investigations on metaphor reception, proposed within the framework of Critical Cognitive Linguistics by M. Schwarz, which presents the metaphor not only as a semantic-conceptual but also as an intentional and pragmatic phenomenon. The paper tries to explore what role metaphors play in the understanding of the migration crisis.

In its main part it focuses on the analysis of different metaphors in the discourse of migration, both conventional and new (creative) ones, explores its communicative functions on the level of text, especially its perspectivity and evaluative functions, and examines the way they are expressed. The corpus of the analysis consists of metaphors taken from current German press articles, and contains also some metaphors, which were commonly used in the migration discourse in the 1980s, and 1990s.

Wstęp

Metafora należy do grupy specyficznych zagadnień, które były dotychczas szeroko dyskutowane na gruncie wielu dyscyplin, w tym m.in. na gruncie retoryki, stylistyki, filozofii języka np. w ramach substytucyjnej i interakcyjnej teorii metafory, a także językoznawstwa. Tak szerokie zainteresowanie metaforą zaowocowało wielością definicji tego zagadnienia, które jest w związku z tym rozpatrywane zarówno jako figura retoryczna i stylistyczna, jak i – w jednej z najczęściej podawanych ogólnych definicji – jako forma wypowiedzi przenośnej. Na gruncie językoznawczym badania nad metaforą były podejmowane już stosunkowo wcześniej, ponieważ w paradygmacie generatywnym. W jednej z pierwszych prac na ten temat pt. *Zur Linguistik der Metapher* W. Abraham (1975) rozpatruje metaforę w kategoriach znaczenia przenośnego (*Bedeutungsübertragung*) i częściowej poprawności gramatycznej (*Semi-gramatikalität*), a także naruszenia reguł selekcji i niekompatybilności semantycznej. Już wtedy widzi także potrzebę dyskusji o pragmatycznych uwarunkowaniach, które muszą być spełnione, by móc przypisać wypowiedzi status wypowiedzi metaforycznej.

We współczesnych badaniach nad metaforą, szczególnie intensywnie prowadzonych w ramach różnych koncepcji należących do szeroko rozumianego paradygmatu kognitywnego, można zaobserwować znaczące różnice między podejściem modularnym i holistycznym. Metafora jest w nurcie holistycznym rozpatrywana głównie jako

metafora pojęciowa tj. jako forma rzutowania pojęciowego polegająca na tworzeniu relacji odpowiedniości między domenami pojęciowymi i jest uznawana za podstawowe narzędzie ludzkiego myślenia. Badania prowadzone w tym nurcie koncentrują się w związku z tym na klasyfikacjach i kategoryzacjach metafor (G. Lakoff/ M. Johnson 1980, G. Lakoff/ M. Turner 1989), na analizie amalgamatów metaforycznych (G. Fauconnier/ M. Turner 2002), opisie ramowania metaforycznego oraz wewnątrz- i międzyjęzykowego zróżnicowania metafor (Z. Kövecses 2011).

Z kolei w badaniach germanistycznych dominują prace wywodzące się z nurtu modularnego, prowadzone w ramach trzeciej koncepcji badawczej – krytycznej lingwistyki kognitywnej¹, definiujące metaforę zarówno jako zagadnienie semantyczno-konceptualne, jak i językowe. Badania te koncentrują się głównie na recepcji różnego rodzaju wypowiedzi metaforycznych (M. Schwarz-Friesel 2004, M. Schwarz/ J. Chur 2007), w tym na metaforach występujących w tekstach o tematyce społeczno-politycznej (M. Schwarz-Friesel/ H. Skirl 2011, H. Skirl 2009, M. Schwarz-Friesel/ J.H. Kromminga 2013), ich wpływie na spójność semantyczną tekstu H. Skirl/ M. Schwarz-Friesel 2013) i funkcjach komunikacyjnych, w tym na ich funkcji oceniającej (M. Schwarz-Friesel 2013). Równolegle prowadzone są również analizy potencjału semantyczno-pragmatycznego nowych metafor w oparciu o semantykę ram i scen Ch. J. Fillmore'a (A. Ziem 2008a, 2008b). Ciekawy głos w dyskusji nad metaforą proponuje również P. Bąk (2014), który na podstawie antropocentrycznej teorii języków ludzkich proponuje, by rozpatrywać metaforę jako kategorię mentalną i językową oraz jako zagadnienie semantyczne o charakterze intencjonalnym. Wysuwa przy tym tezę o polifunkcjonalności wyrażen metaforycznych i analizuje ich funkcje eufemistyczne w tekstach specjalistycznych z zakresu gospodarki.

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie badań nad recepcją metafor prowadzonych w oparciu o założenia semantyki M. Schwarz (2008) na tle pozostałych koncepcji i kontynuację badań nad ich potencjałem semantyczno-pragmatycznym. Główny nacisk zostanie położony na analizę metafor w dyskursie migracyjnym oraz ich funkcji w komunikacji, w szczególności ich funkcji perspektywizującej i ewaluacyjnej, i ich wpływu na odbiorców tekstu. Terminu „dyskurs” będę używać w tym artykule w rozumieniu M. Foucault, który definiuje go jako abstrakcyjną strukturę tekstów powiązanych tematycznie i ponadtekstową wielkość komunikacyjną, która stanowi punkt odniesienia dla jednostkowych tekstów (I. Warnke 2009: 349). Przez dyskurs migracyjny rozumiem jeden z najbardziej aktualnych rodzajów dyskursu publicznego dotyczący zagadnienia migracji oraz polityki migracyjnej.

1. Metafora jako zagadnienie na styku semantyki i pragmatyki

Zaproponowana przez M. Schwarz (1992, 2008) koncepcja semantyki, określana również w niemieckich badaniach jako Drei-Stufen-Semantik, nawiązuje w swojej strukturze częściowo do modelu semantyki M. Bierwisch'a i jego późniejszego trójpodziału

¹ M. Schwarz-Friesel (2015) wprowadza nazwę krytyczna lingwistyka kognitywna na określenie rozwijanej przez siebie koncepcji badawczej będącej alternatywą w stosunku do podejścia holistycznego i modularnego. Stawiane w ramach tego podejścia badawczego hipotezy są weryfikowane w oparciu o dane empiryczne. Autorka charakteryzuje swoją koncepcję jako mentalistyczną, dynamiczną, integracyjną i interdyscyplinarną.

znaczenia na tzw. znaczenie wyrażenia językowego, znaczenie wypowiedzi oraz znaczenie pragmatyczne (M. Bierwisch 1979).

W przeciwieństwie do Bierwisch autorka postuluje w zaproponowanym modelu znaczenia interakcję zarówno treści konceptualnych, znaczenia leksykalnego wyrażenia, jak i kontekstu. Zdaniem M. Schwarz (2008) znaczenie aktualne wypowiedzi polega nie tyle na aktywowaniu całego znaczenia leksykalnego z leksykonu mentalnego, co na wyborze tylko określonych cech semantycznych danej jednostki i na uszczegółowieniu znaczenia, a więc na każdorazowym konstruowaniu sensu w powiązaniu z kontekstem (otoczeniem językowym) i kontekstem, do którego zalicza kontekst sytuacyjny, wiedzę encyklopedyczną i wiedzę na temat aktualnie toczącego się dyskursu. Znaczenie jest tożsame z konceptualizacją, a więc z tworzeniem reprezentacji mentalnej. Ten sam referent może być także różnie konceptualizowany w zależności od kontekstu. To, który sposób konceptualizacji zostanie wybrany, zależy od przyjętej perspektywy, która oznacza prowadzenie konceptualizacji z określonego punktu widzenia i profilowanie określonych cech semantycznych referenta (niem. *perspektivierte Referenzialisierung*), a także od nastawienia nadawcy, które na płaszczyźnie języka może być wyrażane eksplicytnie lub implicytnie, np. ten sam referent może być w zależności od przyjętej perspektywy i intencji nadawcy konceptualizowany jako *Junge, Lümmel, Frechdachs* (por. M. Schwarz 2008: 234).

Rozumienie wypowiedzi jest więc również rozpatrywane jako proces dynamiczny, który bazuje na zdolności odbiorcy do rekonstruowania treści i na umiejętności wnioskowania informacji istotnych na podstawie wiedzy pozajęzykowej, co umożliwia doprecyzowanie danej wypowiedzi. M. Schwarz (2008: 65) postuluje mówienie o kognitywnych konstruktach powstających w umyśle odbiorcy, tj. o tzw. „jednostkach post-leksykalnych” (niem. *post-lexikalische Einheiten*). Rozumienie tekstu jest więc analogicznie złożonym procesem kognitywnym, który polega na tworzeniu w umyśle odbiorcy reprezentacji mentalnej tekstu (niem. *Textwelt-Modell, TWM*). Reprezentacja tekstu w umyśle odbiorcy nie jest wyłącznie odzwierciedleniem informacji zawartych w tekście, lecz jest rezultatem interakcji treści z wiedzą pozajęzykową odbiorcy. Równocześnie do rekonstrukcji mentalnego modelu świata tekstu w procesie recepcji przebiega również rekonstrukcja funkcji komunikacyjnej/komunikacyjnych zamierzonych przez nadawcę, w tym potencjału perspektywicznego i emocjonalnego danego tekstu.

W myśl postulowanej przez autorkę koncepcji semantyki i dynamicznego modelu znaczenia metafora nie jest wyłącznie rozpatrywana w kategoriach znaczenia przenośnego, czy też wyłącznie jako kategoria pojęciowa, jak to ma miejsce np. w podejściu holistycznym, lecz jest rozpatrywana zarówno jako zagadnienie semantyczno-konceptualne uwarunkowane pragmatycznie, jak i jako zagadnienie językowe, a więc jako wypowiedź metaforyczna (istotne rozróżnienie terminologiczne).

M. Schwarz-Friesel (2015) zwraca również uwagę na nie dość precyzyjnie sformułowane założenia teoretyczne i wyłącznie deskryptywny charakter badań amerykańskich, co skutkuje jedynie opisem typów metafor i pojedynczymi analizami, które są prowadzone bez odniesienia do szerszego korpusu i w oderwaniu od ko(n)tekstu.

Tworzenie wypowiedzi metaforycznych jest wyrazem umiejętności ludzkiego umysłu do konceptualizowania swojego świata zewnętrznego i wewnętrznego. Każda metafora tworzy pod tym względem określoną reprezentację mentalną, która odzwierciedla specyficzną, mniej lub bardziej konwencjonalną konfigurację konceptów, u podstaw której leży relacja analogii między dwoma obiektami (X JEST JAK Y) i domenami. Kierując się zasadą kooperacji odbiorca zakłada, że nadawca celowo dokonał takiego wyboru i połączenia treści chcąc w ten sposób zasygnalizować istotne z jego punktu widzenia znaczenie, np. w celu bardziej przystępnego przedstawienia trudno zrozumiałych treści (niem. Brückenfunktion) lub w celu nadania nazwy i udostępnienia nowych obiektów (katachreza).

Recepcja wypowiedzi metaforycznych w określonym kontekście polega więc na odtworzeniu bądź też na ustaleniu w procesie rozumienia relacji analogii między dwiema jednostkami konceptualnymi, a w szerszym sensie także między dwiema domenami poznawczymi. W tej kwestii autorka dokonuje ważnego uzupełnienia, które można ująć w postaci trzech następujących tez:

- a) oprócz wzajemnej interakcji dwóch jednostek konceptualnych znaczący wpływ na proces recepcji metafor mają także kontekst (kontekst sytuacyjny, wiedza encyklopedyczna, wiedza na temat rodzajów tekstu i dyskursu) i kontekst (M. Schwarz 2008: 71–72, H. Skirl 2009);
- b) recepcja wypowiedzi metaforycznych w danym kontekście nie polega wyłącznie na odtworzeniu relacji analogii między dwiema jednostkami konceptualnymi lub na transferze cech jednego obiektu na drugi, lecz jest również rezultatem procesu inferencji, np. w przypadku amalgamatów metaforycznych – *Die Frau ist eine Atomrakete* (M. Schwarz-Friesel 2013: 206 i nast.);
- c) recepcja wypowiedzi metaforycznych jest procesem kognitywnym, który wykracza poza eksplicytnie części wypowiedzi – metafory cechuje potencjał inferencyjny i emocjonalny.

Rozumienie wypowiedzi metaforycznych jest więc pod względem semantycznym zadaniem bardziej złożonym niż ich tworzenie. Zadanie odbiorcy polega w pierwszym rzędzie na rozpoznaniu wypowiedzi metaforycznej, a następnie na jej rekonceptualizacji, tj. nie tylko na odtworzeniu relacji analogii między obiektami, ale także na odczytaniu funkcji komunikacyjnej metafory i możliwych implikatur.

1.1. Metafory konwencjonalne i kreatywne

Jedną z najczęściej stosowanych klasyfikacji metafor, istotnych z punktu widzenia recepcji, jest podział wypowiedzi metaforycznych ze względu na stopień ich skonwencjonalizowania. H. Skirl/ M. Schwarz-Friesel (2013) kierując się tym kryterium dokonują rozróżnienia na dwa główne typy metafor, tj. metafory (zleksykalizowane) i metafory nowe.

Metafory zleksykalizowane funkcjonują jako skonwencjonalizowane jednostki językowe o z góry ustalonym znaczeniu zapisanym w leksykonie mentalnym, zostały przejęte do języka ogólnego i nie są już rozpoznawalne dla użytkowników języka w komunikacji codziennej. Ten rodzaj metafory występuje także w terminologii oraz w

wyrażeniach idiomatycznych, jak np. w przypadku połączenia konceptualnego PIENIĄDZE JAK WODA/GELD ALS WASSER, które manifestuje się w złożeniach rzeczownikowych *Einnahme-, Geldquelle, Geld-, Kapitalfluss, Geld-, Finanzströme* (W. A. Liebert 1992 w: H. Skirl/ M. Schwarz-Friesel 2013: 41).

Z kolei metafory nowe, określane także jako metafory jednorazowe lub autorskie, są tworzone ad hoc, na potrzeby danej sytuacji komunikacyjnej i zanikają, gdy przestają być potrzebne. Jako takie są więc wypowiedziami intencjonalnymi i tak są również odbierane przez adresata. W tej grupie wyróżnia się tzw. metafory kreatywne, które bazują na znanych połączeniach konceptualnych, często stanowią rozszerzenie metafor zleksykalizowanych (służą zapełnianiu luk terminologicznych - katachreza) lub są realizowane za pomocą niekonwencjonalnych środków leksykalnych. Za przykład metafory kreatywnej dla połączenia konceptualnego PIENIĄDZE JAK WODA/GELD ALS WASSER może posłużyć np. złożenie *Geldbächlein*.

Drugą grupę metafor stanowią natomiast metafory nowatorskie/innovacyjne, które w odróżnieniu od metafor kreatywnych nie bazują na znanych połączeniach konceptualnych, lecz same je ustalają, przyczyniając się w ten sposób do poszerzenia zasobu słownictwa. Przykładem takich metafor, które bazują na niekonwencjonalnej konfiguracji konceptów i tworzą nietypową konceptualizację w danym kontekście, mogą być metafory realizowane w postaci złożzeń *Geldhaar, Finanzfussel* (H. Skirl/ M. Schwarz-Friesel 2013: 30).

Semantycy badający metaforę podkreślają jednak, że podział na metafory kreatywne i nowatorskie pozostaje kwestią subiektywną i zależy od wiedzy uczestników komunikacji, natomiast mechanizmy konstrukcyjne w przypadku obu typów metafor pozostają takie same. W kontekście rozważań nad rodzajami metafor powstaje więc także pytanie o skuteczność komunikacyjną tego rodzaju wypowiedzi, zwłaszcza w przypadku metafor nowatorskich.

1.2. Funkcja perspektywizująca i oceniająca metafor

Istotnym składnikiem potencjału semantyczno-pragmatycznego metafor jest także ich funkcja komunikacyjna. W tej kwestii H. Skirl/ M. Schwarz-Friesel (2013) postulują, podobnie jak P. Bąk (2014), polifunkcjonalność metafor. Autorzy wyróżniają m.in. funkcję eksplikacyjną, perspektywizującą, perswazyjną (nakłaniającą), a także funkcję oceniającą, poprzez którą metafory mogą przyczyniać się do zwiększenia potencjału emocjonalnego tekstu. Ze względu na analizę potencjału semantyczno-pragmatycznego metafor w dyskursie migracyjnym chciałabym skoncentrować się szczególnie na ich funkcji perspektywizującej i oceniającej.

Metafory mogą pełnić w tekstach funkcję perspektywizującą w dwojakim sensie, tj. w szerszym sensie stają się wykładnikami często specyficznej konceptualizacji (konfiguracja pojęć), a poprzez to również określonego indywidualnego punktu widzenia, w węższym sensie ich funkcja perspektywizująca polega natomiast na profilowaniu wybranych cech semantycznych danego referenta. Niektóre części domeny źródłowej zostają w związku z tym w danym kontekście wysunięte na plan pierwszy, pozostałe nie podlegają wyróżnieniu, np. metafora *Fingerende*, określająca ruchomy

most prowadzący do samolotu, profiluje kształt i ruchomość tego obiektu poprzez odniesienie do ludzkich palców (M. Schwarz-Friesel 2007).

Metafory mogą stać się ponadto wykładnikiem funkcji oceniającej i nośnikiem emocji, a także służyć do konceptualizowania i nazywania określonych emocji. W przypadku funkcji oceniającej chodzi o dodatkowe znaczenie towarzyszące wypowiedziom metaforycznym. Potencjał emocjonalny metafor może wynikać na przykład ze znaczenia wyrazów i towarzyszącej im odpowiednio pozytywnej lub negatywnej konotacji (H. Skirl/ M. Schwarz-Friesel 2013: 63). Poniższe dwa przykłady obrazują taką sytuację.

(1) Kaffee ist nur gut auf die italienische Art. Wie ihn die Deutschen trinken, das ist ja Jauche.

W powyższym przykładzie metaforyczne użycie rzeczownik *Jauche/lura* na określenie kawy służy do zasygnalizowania negatywnej oceny nadawcy i tym samym do wyrażenia jego dezaprobaty. Autorzy podkreślają także, że to czy danemu referentowi zostaną w procesie metaforyzacji przypisane pozytywne czy negatywne cechy semantyczne zależy głównie od kontekstu, np.

(2) Die Frau ist eine Atomrakete!

W przytoczonej wypowiedzi mamy do czynienia z amalgamatem metaforycznym. W procesie interpretacji referentowi FRAU mogą zostać przypisane w zależności od kontekstu pozytywne cechy semantyczne referenta, takie jak PEŁEN ENTUZJAZMU, ENERGICZNY, INSPIRUJĄCY, MOTYWUJĄCY, lub też negatywne, takie jak AGRESYWNY, NIEPRZEWIDYWALNY, NIEZRÓWNOWAŻONY. Cechy te nie przynależą ani do znaczenia leksykalnego, ani do pojęcia RAKIETA ATOMOWA, lecz są rezultatem aktywowania przez odbiorcę dodatkowej wiedzy. Ta sama metafora może więc sygnalizować ocenę pozytywną i wyrażać podziw nadawcy lub też wskazywać na ocenę negatywną i krytykę ze strony mówiącego.

2. Metafory w dyskursie migracyjnym – analiza semantyczno-pragmatyczna

Poniższa analiza metafor występujących w dyskursie migracyjnym ma charakter przeglądowy i ma na celu omówienie znaczenia metafor najczęściej występujących w tego rodzaju dyskursie. W pierwszej części analizy zostaną omówione metafory konwencjonalne i kreatywne, ich funkcja perspektywizująca i oceniająca oraz ich wykładniki językowe na płaszczyźnie tekstu. Druga część analizy koncentruje się natomiast na analizie potencjału semantyczno-pragmatycznego metafor nowatorskich pojawiających się w komentarzach niemieckich polityków w ramach aktualnie toczącej się debaty na temat kryzysu migracyjnego w Europie. Kluczowe jest w tym przypadku pytanie o skuteczność komunikacyjną tego rodzaju wypowiedzi.

Na korpus analizy składają się wypowiedzi metaforyczne zaczerpnięte z aktualnej prasy niemieckojęzycznej z lat 2015-2016 oraz metafory pochodzące z dyskursu migracyjnego lat 80-tych i 90-tych (die Badische Zeitung, der Focus, Frankfurter Allgemeine Zeitung, der Stern, der Spiegel, die Zeit ONLINE, die Welt).

2.1. Metafory konwencjonalne i kreatywne

W oparciu o przeanalizowany korpus można wyróżnić następujące grupy metafor. Pierwszą i najczęściej pojawiającą się grupą tematyczną metafor w dyskursie migracyjnym są metafory odwołujące się do katastrof naturalnych i przywołujące jako domenę źródłową żywioł wody. Na płaszczyźnie językowej manifestują się m.in. w takich wyrażeniach jak *Asylantenflut/Fluten von Asylanten*, *Asylantenstrom*, *Zustrom*, *die Asylanten strömen*, *Asylantenschwemme*, czy też *Asylantenwelle*, *die Welle der Einwanderung*, np.:

- (3) Die „**Asylantenflut**“ muss „**eingedämmt**“ werden. „**Das Boot** ist voll“. (Süddeutsche Zeitung, 11.12.2014²)
- (4) Tausende Flüchtlinge suchten sich daraufhin einen Weg durchs Land nach Serum weiter nach Ungarn zu reisen. Allein am Montag erreichten fast 2100 Menschen Ungarn. Auch das EU-Land Bulgarien fürchtet **einen Zustrom** von Flüchtlingen aus Mazedonien, der bislang ausblieb. (Focus, 25.08.2015)
- (5) **Einwanderungswelle** belastet Südafrika Nicht nur Europa ächzt unter dem großen Ansturm von Flüchtlingen. Südafrika kämpft seit Monaten mit den Folgen, die **eine große Einwanderungswelle** auf das Land hat. (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 14.09.2015)
- (6) 22.000 Menschen sitzen in Griechenland fest Wegen der mittlerweile wesentlich strengeren Grenzkontrollen entlang der Balkanroute **stranden** immer mehr **Flüchtlinge** in Griechenland. Bereits jetzt saßen rund 22.000 Menschen fest, sagte der zuständige griechische Minister Ioannis Mouzalas dem Sender Mega TV. (Die Zeit Online, 28.02.2016)
- (7) Den Vize-Vorsitzenden der Bonner CDU/CSU-Fraktion plagte eine Schreckensvision. Wenn sich nichts ändere, prophezeite Karl Miltner, werde Westdeutschland eines Tages "alle Asylanten" aufnehmen müssen, "**die nach Europaströmen**". Damit die Bundesrepublik nicht **zu einer Rettungsinsel für** Verfolgte aller Kontinente werde, müssten, so schlug der Christdemokrat vor, das westdeutsche Asylrecht und die (...) Ausländergesetze der EG-Partner möglichst bald harmonisiert werden - auf dem niedrigsten Niveau, versteht sich. (Der Spiegel, 2.09.1985)

W powyższych przykładach mamy do czynienia z konkretyzacją bardziej ogólnej i stosunkowo produktywnej metafory ZAGROŻENIE TO KATASTROFA NATURALNA, którą na potrzeby tej analizy określam jako UCHODŹCY TO POWÓDŹ. W wyniku tej metafory uchodźcy są konceptualizowani jako nieprzewidywalna, niszcząca siła, która stanowi zagrożenie dla mieszkańców Europy, przed którym należy się chronić. Na płaszczyźnie językowej metafora ta realizuje się nie tylko w postaci

² Metafora łodzi została wprowadzona po raz pierwszy w kontekście kryzysu migracyjnego lat 90-tych (Der Spiegel 1991/37) i z racji swojego pochodzenia biblijnego (nawiązanie do arki Noego) stała się ważnym symbolem kulturowym. Jak pokazuje powyższy przykład jest także stosowana obecnie i w tym sensie można ją uznać za przejaw intertekstualności.

złożeń rzeczownikowych *Asylatenflut/-strom*, lecz również przez konstrukcje werbalne, np. *Asylaten strömen, die Asylatenwelle muss eingedämmt werden*. Ta metafora główna jest kontynuowana w cytowanych tekstach także przez inne metafory kreatywne wywodzące się z tego samego wzorca metaforycznego, w których np. Niemcy są konceptualizowani jako łódź („Das Boot ist voll”) lub jako tratwa ratunkowa (*Rettungsinsel*) (por. okładka tygodnika *der Spiegel* 1991/37).

W ten sposób metafory konwencjonalne i kreatywne tworzą kompleksy współdziałających, uzupełniających się metafor i przyczyniają się do zachowania koherencji na poziomie tekstu. Pod względem pragmatycznym metafory sygnalizują niekonwencjonalną perspektywizację. Migranci poszukujący azylu są paradoksalnie konceptualizowani jako zagrożenie dla Europy. Konceptualizowanie uchodźców jako katastrofy naturalnej niesie więc ze sobą także negatywny ładunek emocjonalny, który zostaje wyrażony za pomocą niemieckiego rzeczownika *Asylant/uchodźca* i zawiera równocześnie implikaturę wezwania do działania przeciw temu zagrożeniu. Dodatkowo ładunek emocjonalny metafory wynika także z użycia samego rzeczownika *Asylant*³, który jest w języku niemieckim od początku lat 80-tych obciążony negatywną konotacją i, podobnie jak inne rzeczowniki zakończone sufiksem –ant, np. *Simulant, Ignorant, Denunziant*, może mieć także w określonym kontekście charakter dyskryminujący⁴.

Drugą, stosunkowo często pojawiającą się grupą metafor w dyskursie migracyjnym, są metafory przedstawiające kryzys migracyjny w kategoriach dobrze ugruntowanej w dyskursie politycznym metaforyki wojny. Na płaszczyźnie językowej możemy je obserwować m.in. w takich wyrażeniach, jak *Ansturm der Armen, Abwehr illegaler Einwanderer*, które wykorzystywane są także jako tytuły prasowe, oraz w mniej konwencjonalnych wyrażeniach, np.

- (8) EU verspricht Spanien mehr Hilfe Die EU-Kommission hat der spanischen Regierung weitere Unterstützung **bei der Abwehr des Stroms illegaler Einwanderer** auf die kanarischen Inseln zu- gesichert, vorerst aber kaum neue oder konkrete Zusagen geben können. (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 30.08.2006)
- (9) "In den nächsten Monaten droht **ein neuer Ansturm aus Libyen**", sagte der CDU-Politiker der Rheinischen Post mit Blick auf Flüchtlinge in dem nordafrikanischen Krisenland. (Die Zeit Online, 22.03.2016)
- (10) Flüchtlingszustrom: 3000 Flüchtlinge **belagern Aufnahmelager** im österreichischen Spielberg nahe der Grenze zu Slowenien. (Stern, 24.10.2015)

³ Zdaniem niemieckiego językoznawcy M. Wengelera słowo *Asylant* jest obecnie w dyskursie publicznym stosowane rzadko i uznawane za niepoprawne politycznie. Jego miejsce zajął natomiast rzeczownik *Flüchtling/uchodźca, uciekinier*, w latach 50-tych stosowany na określenie ludności wypędzonej z byłych terenów niemieckich i obciążony negatywną konotacją, obecnie posiadający znaczenie neutralne (zob. S. Gierke 2014).

⁴ J. Bär (2015) twierdzi natomiast, że wskutek aktualnie toczącej się debaty na temat kryzysu migracyjnego również słowo *Flüchtling*, tak jak inne rzeczowniki z sufiksem –ling, np. *Eindringling* zyskało już negatywną konotację. Za bardziej neutralną, także pod względem rodzaju gramatycznego, uznaje obecnie formę *der/die Geflüchtete* (zob. J. Bär 2015).

- (11) **Die Festung Europa** hat ihre Grenze der Schande Seit Tagen sorgen die Bilder aus dem griechischen Idomeni für Entsetzen: 14.000 Flüchtlinge leben hier unter menschenunwürdigen Bedingungen. Ihre Chancen auf ein neues Leben in Zentraleuropa stehen schlecht (...) (Stern, 12.03.2016)
- (12) Rund 60.000 Euro im Jahr koste ein Heimplatz für einen minderjährigen Flüchtling, sagt der Präsident des bayerischen Landkreistags, Christian Bernreiter. Andere Behördenschätzungen liegen darunter, bei durchschnittlich 40.000 Euro. Bernreiter spricht von einem „**explosionsartigen Anstieg**“ der Kosten. (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 20.08.2015)

Postrzeganie kryzysu migracyjnego w kategoriach walki zbrojnej prowadzi także do ustalenia dalszych analogii między domeną WOJNY a domeną KRYZYSU MIGRACYJNEGO. Za sprawą odniesienia do domeny źródłowej WOJNY uchodźcy są konceptualizowani jako atakujący, agresorzy, natomiast mieszkańcy krajów europejskich jako doświadczeni agresji. Ten rodzaj konceptualizacji manifestuje się na płaszczyźnie językowej nie tylko w wyborze metafor konwencjonalnych (8), (9) i kreatywnych (10), (11), (12), ale także w otoczeniu kotekstowym, np. przez użycie takich czasowników, jak *die Unterstützung zusichern, drohen*. Podobnie jak w poprzednich przykładach, także w tym przypadku dochodzi do przedstawiania uchodźców jako zagrożenia i do negatywnej oceny migracji. Współwystępowanie metafor przywołujących różne obrazy, np. metafor związanych z żywiołem wody oraz metaforyki wojny – jak w przykładach (5) i (8) – wzmacnia dodatkowo ich negatywny przekaz i może wpływać na sposób postrzegania tego zjawiska przez odbiorców.

Kolejną grupą metafor, charakterystyczną dla aktualnego dyskursu migracyjnego, są także metafory związane z szeroko rozumianym transportem i techniką. Stąd w dyskusji na temat kryzysu migracyjnego użycie m.in. takich wyrażań, jak *die Zuwanderung bremsen, lenken, drosseln*, np.:

- (13) Zehntausende Menschen vom Westbalkan sind in den vergangenen Monaten nach Deutschland gekommen und haben Asyl beantragt. Kaum jemand hat Aussicht, als asylberechtigt anerkannt zu werden. Nun debattiert die Politik darüber, wie **der Zuzug** aus Südosteuropa **gebremst werden kann**. (Der Spiegel, 20.07.2015)
- (14) Der Justizminister übte scharfe Kritik an der aktuellen Sicherung der EU- Außengrenze: "Im Moment ist der Zustrom unkontrolliert, und die Leute gehen dahin, wohin sie wollen – vor allem nach Deutschland und Schweden", erklärte Maas. "Diese völlig ungeordneten Verhältnisse müssen ein Ende haben. Und: Wir müssen **das Tempo der Zuwanderung drosseln**." (Die Welt, 29.11.2015)
- (15) Die Lage der gestrandeten Flüchtlinge verschärft sich weiter Die Flüchtlingskrise wird zu einer immer größeren **Zerreißprobe** für die Euro- päische Union. (Die Badische Zeitung, 26.02.2016)

Zastosowanie tego rodzaju metafor pozwala na konceptualizowanie ruchu migracyjnego jako obiektu fizycznego, co implikuje możliwość sterowania i kontrolowania tego zjawiska. Ten rodzaj metafory sygnalizuje jednoznacznie perspektywę krajów przyjmujących uchodźców. Tak jak pozostałe grupy metafor, metafory związane z

transportem i techniką wyrażają negatywną ocenę zjawiska migracji, ponieważ zastosowane w odniesieniu do ludzi niosą ze sobą działanie uprzedmiotawiające.

Ostatnią grupą analizowanych metafor, która w istotny sposób kształtuje potencjał emocjonalny tekstów i tym samym również dyskursu, są metafory, które nie tylko pełnią funkcję oceniającą, ale także służą konceptualizowaniu emocji związanych z kryzysem migracyjnym:

- (16) Die Gewerkschaft der Polizei hat sich für eine getrennte Unterbringung von Christen und Muslimen in den Flüchtlingsunterkünften ausgesprochen. „Wir müssen alles tun, um **weitere Gewaltausbrüche** zu verhindern, eine getrennte Unterbringung auch nach den Religionen halte ich für absolut sinnvoll“, sagte der Vize-Chef der Gewerkschaft, Jörg Radek, der Zeitung „Die Welt“. (Die Zeit Online, 28.09.2015)
- (17) Berlin (dpa) - Im Streit um den EU-Türkei-Flüchtlingspakt **wächst der Druck auf Kanzlerin Angela Merkel** (CDU), sich nicht von der türkischen Regierung abhängig zu machen. Die SPD machte Merkel für die Einhaltung des Abkommens durch die Türkei verantwortlich. (Die Welt, 15.05.2016)
- (18) Es macht alle betroffen, wenn sie die Nachrichten über immer mehr Menschen hören und sehen, die bei ihrer Flucht nach Europa ums Leben gekommen sind. Es reißen aber auch nicht die Diskussionen ab über Fragen nach der Unterbringung und Finanzierung der Hilfen - so sie dann tatsächlich stattfinden oder überhaupt anlaufen. Es **steigt Wut** bei vielen Menschen auf über die Schlepper, die ein Vermögen mit dem Leid der Menschen machen. (ZDF, 26.04.2015)

Najczęstszą metaforą występującą w tego rodzaju tekstach jest metafora pojemnika. Negatywne uczucia, takie jak złość, wściekłość są konceptualizowane jako gorąca ciecz znajdująca się w pojemniku pod ciśnieniem, ich wyrażanie jest więc przedstawiane, odpowiednio, jako wzbieranie cieczy w pojemniku lub w przypadku utraty kontroli nad negatywnymi emocjami jako gwałtowny wybuch substancji.

2.2. Metafory kreatywne a skuteczność komunikacyjna

W obrębie omówionych grup metafor możemy mieć również do czynienia z takimi metaforami kreatywnymi, które mogą stać się źródłem nieporozumień, jak w przypadku wypowiedzi ministra finansów Wolfganga Schäuble czy ministra spraw wewnętrznych Niemiec Thomasa de Maizière.

- (19) „**Lawinen** kann man auslösen, wenn irgendein **etwas unvorsichtiger Skifahrer** an den Hang geht und **ein bisschen Schnee bewegt**. Ob wir schon in dem Stadium sind, wo **die Lawine im Tal unten angekommen ist**, oder ob wir in dem Stadium **im oberen Ende des Hanges** sind, weiß ich nicht“, sagte Schäuble. Wenn man noch **im oberen Teil sei**, dann sei die Herausforderung eine ziemlich große. Diese Situation könne Deutschland nicht allein meistern, auch nicht mit Kontrollen an den Binnengrenzen, so der Finanzminister. (Der Spiegel, 12.11.2015)

- (20) „Wenn man **auf Sicht fährt**, muss man **den Kompass haben**, und den haben wir. Österreich ist eine Skifahrernation. Jeder, der Ski fährt, **hat schon am Hang gestanden**, und plötzlich kommt **eine Nebelwand**, und man **muss** irgendwie **runterkommen**. Da **fährt** man auch **langsam**, aber man **fährt**. Denn wenn man **stehenbleibt und wartet**, ist es noch schlechter. **Wir fahren auf Sicht, aber wir fahren.**“ (Focus, 27.11.2015)

Niekonwencjonalny charakter pierwszej metafory kreatywnej polega w tym przypadku na konceptualizowaniu ruchu migracyjnego w kategoriach innej katastrofy naturalnej, tj. lawiny. Dostrzeżenie podobieństwa między napływem migrantów do Republiki Federalnej Niemiec a lawiną pociąga za sobą także takie relacje analogii między domenami, jak np. POLITYKA MIGRACYJNA TO JAZDA NA NARTACH, ZŁY POLITYK TO NIEOSTROŻNY NARCIARZ, BŁĘDNA DECYZJA POLITYCZNA TO RUCH POWODUJĄCY LAWINĘ. Ten rodzaj metafory podtrzymuje także uprzednio wprowadzoną perspektywizację i ze względu na odniesienie do katastrofy naturalnej, również negatywną ocenę tego zjawiska. Przez odbiorców została ona uznana jako eskalująca negatywną postawę wobec migracji. Wydaje się jednak, że intencją nadawcy była nie tyle chęć eskalacji negatywnego nastawienia wobec migrantów, co wskazanie na niezwykłą dynamikę kryzysu migracyjnego, na utratę kontroli nad tym zjawiskiem i na brak kierunku działania, jeśli chodzi o politykę migracyjną. Tak interpretowana metafora implikuje dodatkowo krytykę polityki Angeli Merkel oraz apel do społeczności europejskiej na rzecz wspólnego działania w kwestii kryzysu migracyjnego. Wybór lawiny jako podstawy metafory utrudnia przekazanie właściwej funkcji komunikacyjnej i w konsekwencji prowadzi do niezamierzonej przez nadawcę interpretacji. Negatywny odbiór tej metafory w mediach wskazuje ponadto, że nadawca i odbiorca mogą się różnić w ocenie potencjału semantyczno-pragmatycznego i ewaluacyjnego metafor.

Również metafora w przykładzie (20) okazuje się mało skuteczna w komunikacji. Nieskuteczność komunikacyjna wynika w tym przypadku z użycia w obrębie jednej wypowiedzi dwóch metafor, które pod względem semantycznym wykluczają się wzajemnie. Niemiecki polityk chcąc przyjąć perspektywę swoich austriackich odbiorców porównuje wprawdzie politykę migracyjną do jazdy na nartach, a strategię działania rządu do kompasu, sugerując tym samym jasno wyznaczony kierunek polityki Niemiec w tej kwestii, ale równocześnie przywołuje w ostatnim zdaniu *Wir fahren auf Sicht, aber wir fahren* metaforę jazdy we mgle, która jest stosowana na określenie ostrożnej strategii działania, bez jasno wytyczonych celów.

3. Podsumowanie i wnioski

Zastosowanie semantyki kognitywnej M. Schwarz-Friesel w badaniach nad metaforą pozwala wykazać, że interpretacja metafory nie ogranicza się do ustalenia relacji analogii między dwoma conceptami, ale jest także uwarunkowana pragmatycznie i wymaga uwzględnienia funkcji komunikacyjnej, a w niektórych przypadkach także ukrytych sensów, które są możliwe do odczytania tylko w powiązaniu z kontekstem. Badania prowadzone w oparciu o autentyczny korpus wypowiedzi metaforycznych

pozwalają ponadto zwrócić uwagę na ich różnorodność i intencjonalny charakter.

Analiza potencjału semantyczno-pragmatycznego metafor zaczerpniętych z dyskursu migracyjnego pozwala zauważyć, że w tekstach o tematyce migracyjnej dominują metafory związane z katastrofami naturalnymi, a także z konfliktami zbrojnymi.

Metafory konwencjonalne i kreatywne nie stwarzają trudności interpretacyjnych. W przypadku metafor kreatywnych, stosunkowo licznych w tego rodzaju tekstach, ich funkcja polega głównie na stworzeniu nowego obrazu i zwróceniu uwagi odbiorcy. Recepcja metafor autorskich jest z kolei zadaniem znacznie trudniejszym dla odbiorcy niż recepcja metafor konwencjonalnych, gdyż wymaga od niego aktywowania wiedzy specjalistycznej, dobrej znajomości kontekstu i uważności na otoczenie tekstowe. Okazuje się także, że nowa metafora nie zawsze jest skutecznym narzędziem komunikacji. Błędny wybór metafory może utrudnić odbiorcy odczytanie intencji nadawcy i doprowadzić do mylnej interpretacji, jak w przypadku wypowiedzi ministra Schäuble, lub do sprzeczności jak w wypowiedzi ministra Thomasa de Maizière. Metafory pełnią w tym dyskursie głównie funkcję perspektywizującą i oceniającą. Większość badanych metafor służy do sygnalizowania nietypowej perspektywizacji, w której uchodźcy są przedstawiani jako agresorzy, a Europejczycy jako ich ofiary. Ich potencjał emocjonalny polega na sygnalizowaniu negatywnej oceny zjawiska migracji, a także na konceptualizowaniu negatywnych uczuć z nią związanych. Współwystępowanie różnych metafor w obrębie danego tekstu, jak w przykładzie *der Abwehr des Stroms Einwanderer* intensyfikuje dodatkowo negatywny przekaz. W tym sensie metafory stają się więc częścią strategii perswazyjnej, przedstawiającą kryzys migracyjny jako zagrożenie i przyczyniają się do emocjonalizacji przekazu.

Bibliografia

- Abraham, W. (1975), *Zur Linguistik der Metapher*, (w:) *Poetics*, 4, 133–172.
- Bąk, P. (2014), *Denken-Sprechen-Handeln. Zur Erforschung der Metapher des Wirtschaftsdeutschen auf der Text-, Satz- und Wortebene*, (w:) P. Bąk/ B. Rolek/ M. Sieradzka (red.), *Text – Satz – Wort. Studien zur Germanistischen Linguistik*. Rzeszów, 9–28.
- Bär, J. (2015), *Flüchtlinge ist Wort des Jahres 2015*. (URL <http://www.duden.de>), [Pobrano 7.04.2016].
- Bierwisch, M. (1979), *Wörtliche Bedeutung – eine pragmatische Gretchenfrage*, (w:) G. Grewendorf (red.), *Sprechakttheorie und Semantik*, Frankfurt a. M., 119–148.
- Fauconnier, G. / M. Turner (2002), *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York.
- Gierke, S. (2014), *Warum Asylant ein Killwort ist*, (<http://www.sueddeutsche.de>; pobrano 7.04.2016).
- Kövecses, Z. (2011), *Język, umysł, kultura. Praktyczne wprowadzenie*. Kraków.
- Lakoff, G./ M. Johnson (1980), *Metaphors we live by*. Chicago.
- Lakoff, G./ M. Turner (1989), *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago.
- Liebert, W. A. (1992), *Metaphernbereiche der deutschen Alltagssprache*. Kognitive

- Linguistik und Perspektiven einer Kognitiven Lexikographie. Frankfurt a. M. etc.
- Schwarz, M. (1992), *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität. Repräsentationale und prozedurale Aspekte der semantischen Kompetenz*. Tübingen.
- Schwarz, M. (2008), *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Dritte, vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen.
- Schwarz, M./ J. Chur (2007), *Semantik. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen.
- Schwarz-Friesel, M. (2004), *Kognitive Linguistik heute. Metaphernverstehen als Fallbeispiel*, (w:) Deutsch als Fremdsprache, 41 (2), 83–89.
- Schwarz-Friesel, M. (2007), *Text- und Gesprächsanalyse*, (w:) M. Steinbach/ R. Albert/ H. Girth/ A. Hohenberger/ B. Kümmerling-Meibauer/ J. Meibauer, M. Rothweiler (red.), *Schnittstellen der germanistischen Linguistik*. Stuttgart, 219–256.
- Schwarz-Friesel, M. (2013), *Sprache und Emotion*. Tübingen.
- Schwarz-Friesel, M. (2015), *Metaphern und ihr persuasives Inferenzpotenzial. Konzeptualisierungen des islamistischen Terrorismus nach 9/11 im massenmedialen Diskurs*, (w:) C. Spieß/ K. Köpcke (red.), *Metapher und Metonymie. Theoretische, methodische und empirische Zugänge*. Empirische Linguistik, Bd. 1. Berlin, 143–265.
- Schwarz-Friesel, M. / J.H. Kromminga (2013), *9/11 als globale Katastrophe: Die sprachlich- kognitive Verarbeitung des 11. September 2001 in der Berichterstattung deutscher Medien. Eine Analyse im Rahmen der kritischen Kognitionslinguistik*, (w:) Sprachtheorie und germanistische Linguistik, 23 (1), 1–22.
- Schwarz-Friesel, M./ H. Skirl (2011), *Metaphors for terrorism in German media discourse*. E-Publication, Purdue University Libraries. (<http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1038&content=revisio-ning; pobrano 8.04.2016>).
- Skirl, H. (2009), *Emergenz als Phänomen der Semantik am Beispiel des Metaphernverstehens. Emergente konzeptuelle Metaphern an der Schnittstelle von Semantik und Pragmatik*. Tübingen.
- Skirl, H. (2010), *Kompositummetaphern – semantische Innovation und text pragmatische Funktion*, (w:) *metaphorik.de*, 19, 23–45.
- Skirl, H./Schwarz-Friesel, M. (2013), *Metapher*, (w:) J. Meibauer/ M. Steinbach (red.), *Kurze Einführungen in die germanistische Linguistik*, Bd. 4, Heidelberg.
- Warnke, I. (2009), *Żegnaj tekście – witaj dyskursie? O sensie i celu poststrukturalistycznego uwolnienia pojęcia tekstu*, (w:) Z. Bilut-Homplewicz/ W. Czachur, M. Smykała (red.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Wrocław, 343–360.
- Ziem, A. (2008a), *Frames und sprachliches Wissen. Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz*. Sprache und Wissen, Bd. 2, Berlin.
- Ziem, A. (2008b), *Heuschrecken in Wort und Bild. Zur Karriere einer Metapher*, (w:) *Muttersprache*, 2, 108–120.